

A Walford- és a Camden- címertekercsek

Jelige: Label

XXXI. Országos Tudományos Diákköri
Konferencia

Humán Tudományi Szekció

Történettudományi Tagozat

2013

Tartalomjegyzék

Bevezetés	3
Irodalmi, filológiai vizsgálatok	4
Korai normann kapcsolatok a heraldikában.....	5
A Camden-tekercs	7
A Camden- és a Herald-tekercs egymáshoz való viszonya	9
Elemzés	11
A Walford-tekercs	14
Elemzés	20
Összegzés.....	24
BIBLIOGRÁFIA.....	26
Melléklet	29

Bevezetés

A 13. századi angliai és francia címeres tekercsekkel a 19. század második és a 20. század első felében több neves kutató is foglalkozott. Többek között James Greenstreet, akinek a nevéhez fűződik a Camden-tekercs első kiadása és Weston S. Walford, aki elsőként tette közzé az akkor még Charles tekercs nevet viselő forrásanyagot. A címeres tekercsek kutatásának fénypontját pedig Sir Anthony Richard Wagner 1950-ben í az *Aspilogia* sorozat első köteteként í megjelent *A Catalogue of English Medieval Rolls of Arms (CEMRA)* című műve jelentette. A sorozat második köteteként 1957-ben látott napvilágot az első kötet kiegészítése és javítása, valamint későbbi tekercsek is szerepelnek benne. A század második felében Gerard J. Brault 1973-as munkájában tett közzé nyolc tekercset jegyzetekkel ellátva. Ezt a munkát vettem alapul az alábbi tanulmányban olvasható ófrancia nyelvű címerleírások magyarra fordításakor. Az általam vizsgált két tekercs, illetve a Walford másolatainak különlegessége, hogy szerepel bennük a magyar királyi címer. Előbb azonban elengedhetetlennek tartom, hogy az angol és normann heraldika legkorábbi összefonódásairól szóljak. A címerek fordítási munkálatain kívül a tekercsek problémás uralkodói címerleírásait vettem górcső alá. Noha időben a Camden-tekercs későbbi, mégis azt veszem előre, mivel egy példányban maradt ránk, másolatról nem tudunk. Ezután vizsgálom meg a Camden- és a Herald-tekercs között kimutatható párhuzamot, amely alapján véleményem szerint a tárgyalt tekercset a készítője a Herald felhasználásával állította össze. Majd a két tekercset a magyar vonatkozásra nagy hangsúlyt fektetve elemzem, és megvizsgálom többek között Dánia, Norvégia és Ciprus címerét, figyelembe véve a 13. század második felének eseményeit. Ekkor rátérek a címben jelölt másik tekercs uralkodói címereinek leírásaira. Itt azonban a kutatásnál figyelembe kellett vennem a három variánst. Így ezek egymáshoz való viszonyát is bevontam az elemzésbe. Szintén a magyar vonatkozású problémát előtérbe helyezve, a nehezen értelmezhető és rekonstruálható, valamint hibás és fiktív címerekre koncentráltam. Dolgozatomhoz képes mellékletet készítettem, amelyben mind a valós, mind a kitalált címerek, valamint 13. századi ép pecsétek és 11. századi pecsétöredékek is szerepelnek. A kutatómunkát nehezítette, hogy az angol, német és francia nyelvű szakirodalmon kívül, olyan kiadvány híján, amely átfogóan ismertetné az európai uralkodók és uralkodó családok címereit illetve pecsétjeit csak az adott nemzet nyelvén olvasható szakirodalom. Így használtam fel munkám során dán, norvég, cseh és portugál nyelvű munkákat.

Irodalmi, filológiai vizsgálatok

A 13. században, Angliában keletkezett címerterekercsek igen sok kérdést vetnek fel mind történeti, művészettörténeti, mind irodalmi és filológiai szempontból. Ezen tudományok más-más szempontrendszer szerint vizsgálják a korai leírásokat, a tárgy kapcsán egymástól semmiképp sem választhatóak külön. Filológiai és irodalmi megfigyelések alapján ma már ismeretes, hogy melyek voltak azok a címerleírásokban szereplő szavak, amelyeket csak az irodalmi nyelvhasználat alkalmazott, a hétköznapi nem.¹ Itt olyan műszavakról van szó, amelyek egy bizonyos címerképet vagy mesteralakot jelölnek, a tekercsek laikus kortársa semmiképp sem használhatta azokat, vagy a szó irodalmi és hétköznapi használatában eltérő jelentéstartalommal bírt. Ilyen volt például az irodalmi nyelvben, heraldikában és hétköznapi használatban egyaránt szereplő *argent*, amely az első két esetben sokszor fehéret jelent. A fehér jelölésére használatban volt a *blanc* szó is, amely csupán néhány korai tekercsben szerepel. Wagner véleménye szerint a *blanc* egy archaikus alak, amely hamar kikopott a heraldikai műnyelvből. Kizárólag irodalmi forrásaink vannak például a *chevron* (szarufa) szóra, amely az első címerterekercsek előtt csupán egyetlen forrásban szerepel.² Megfigyelhető, hogy a 13. században keletkezett néhány tekercsben (a Bigot és a Camden) a leírások a *l'escu* terminussal kezdenek, míg például a Nativity, a Falkirk, a Walford, a Glover és a Chifflet-Prinet esetében a címert viselő neve után közvetlenül a *d'or*, *d'azur*, *gules/gules*, *de sable*, vagy simán *escheker* (*de argent e gules*)³ leírással indít, tehát elhagyja a *l'escu* terminust, néhol a mező színét sem ismerteti.

A filológiai szempontú megfigyelések említésre méltó eredménye a kötőszavak és toldalékok használatának rendszere, vagyis, hogy az adott tekercs szerzője a leírásokban milyen szavakat használ. Ugyanazt az egy toldalékot használja végig, esetleg többet, leírásonként váltakozva, vagy, mint a címadó tekercsek egyikében, a Camden-tekercsben, egy leíráson belül szerepelhet két különböző szó is. Vizsgálatra érdemes, hogy összefüggésben álltak-e a grammatikai különbségek a leírt címert viselő társadalmi státuszával, illetve miként és mikor rögzültek bizonyos terminusok. Ezek a vizsgálatok azonban szétfeszítenék jelen dolgozat kereteit.

¹ RYCHNER, J.: *La chanson de geste, essai sur l'art épique des jongleurs*, Genova, Lille, 1955.

² BRAULT G. J.: *Early Blazon, Heraldic terminology in the twelfth and thirteenth centuries with special reference to arthurian heraldry*, The Boydell Press, Great Britain, 1997. 142. p. (Továbbiakban: Brault, 1997.)

³ Robart de Wausse, Walford-tekercs 96. tétel

Megfestett címerek nem csak tekercseken jelennek meg, hanem a 13. század első felében élt és alkotott Matthew of Paris⁴ történeti munkáiban is szép számmal láthatunk gyönyörűen kivitelezett miniatúrákat/illusztrációkat, amelyek közül sokakon szerepelnek címerpajzsok is. (1-2.k.). Ezeken is megfigyelhetjük a később tárgyalt tény, miszerint a korai címerek legtöbbször két színűek voltak, egy mesteralak vagy címerábra volt rajtuk.

Korai normann kapcsolatok a heraldikában

A címertekercsek hirtelen megjelenése a 13. század derekán változásra utal. Nagy igény lehetett az ilyen tekercsekre, mivel időben egymáshoz közel több is született, így természetesen sok esetben lefedték egymást. Azonban, hogy a tekercsek létrejöttének okát meg tudjuk vizsgálni, egészen a 11. századig, a normann hódításig kell visszamennünk.

A korból nem maradt fent címeres gyűjteményes forrás, így a későbbieket kell alapul venni. Kimutatható a hasonlóság néhány angol család és a normann hódítók címere között. Nyilvánvaló tehát, hogy a normann hódítás a címerek alakulásának folyamatát is erőteljesen befolyásolta. 1066. október 14-én lezajlott a Hastings melletti döntő ütközet az angolok és a normannok között. A csatában az angol uralkodó, az arisztokrácia, az angol elkelők és nemesek nagy része odaveszett.⁵ Így viszonylag szabad tere volt a hódítóknak, hogy soraikból egy új arisztokráciát hozzanak létre. Új dinasztia, új nemesség volt születésben a csata utáni időszakban. Vilmos a döntő győzelem után nem sokkal reformokba kezdett. Nem vette át egy az egyben a normann berendezkedést, és nem szüntette meg teljesen a szász intézményeket sem. A birtokrendszert azonban átalakította. Megközelítőleg négyezer szász lovag veszett oda a csatában és az utána következő lázadásokban. Vilmos elnéző volt az országukat védő szászokkal szemben Hastings után, és nem büntette őket. A hatalom átvétel utáni lázadásokat azonban kegyetlenül megtorolta. A megüresedett birtokokat körülbelül 180-200 csatornán túli nemes kapta meg, akiket vagy rokoni vagy helyi kötelék kötött a hódító normann dinasztiához.⁶ A frissen jutalmazott normann előljárók így beolvadtak a meglévő angol arisztokráciába. Arra törekedtek, hogy házasság útján erősítsék meg az újonnan meghódított

⁴ Matheus Parisiensis

⁵ WOOD, M.: *Anglia múltjának nyomában*, Alexandra, Bp. 2007.

⁶ BÁRÁNY A.: *A normann hódítástól a Magna Cartáig*, Attraktor, Máriabesenyő, 2011. 33. p. (Továbbiakban: Bárány, 2011.)

területhez való kötődésüket,⁷ amelyet a címerszimbólumok szintjén is kifejeztek. A közeli kapcsolat egy idő után nyilvánvalóan identitásvesztéshez vezetett. Így tehát, amit ma angol heraldikának hívunk, az a normann hódítással vette kezdetét. Ezek az új kapcsolatok, illetve azok fontossága a heraldikában is kimutatható. Így lehetséges, hogy egyértelmű párhuzamot tudunk vonni Ősi angol famíliák, és normann hódítók címerei között. Az alábbiakban néhány család címerének tárgyalása következik. Ilyen például a Berkeley családé, (3.k.) amely igencsak hasonlít a normann de Kyme-ek címerére (4.k.).⁸ Mindkettőben megtalálható a *chevron* ábra és a tíz kereszt. A Berkeley család címerében vörös mezőben ezüst *chevron* látható, alatta négy darab ezüst kereszt, fönt a mesterábra két oldalán két, hármas csoportot alkotva pedig hat darab található. A de Kyme család címerében vörös mezőben szintén *chevron* található, bár itt aranszínű, de ugyancsak kereszttekkel van beszőrva, így a párhuzam tagadhatatlan. Minden bizonnyal nem csupán a társadalmi környezetük, a házasságok útján történő keveredés hatott a címerekre, hanem az állami-politikai szerepvállalás is. A Berkeley család vállalva a normannok szolgálatát, ismét vezető szerephez juthatott.⁹ Ez Vilmos érdeke is volt, hiszen katonailag jelentős területet bírt a Berkeley család. Ekkor épült Berkeley kővára is,¹⁰ amely stratégiailag igen fontos szerepet játszott abban, hogy Vilmos a kezében tudja tartani a szigetországot.¹¹ A Hódító által kiépített várrendszer egyik építménye. Hasonlóság fedezhető fel a szász Ughtred família címere és a Domesday Bookban¹² is említett normann Bigot család, valamint a Latimerek címere között is. Az Ughtred címer vörös mezőben arany kereszt, abban vörös csillagokkal, a számuk változó. A Vilmossal érkezett Roger Bigot, a későbbi Norfolk és Suffolk sheriffjének címere vörös és arany kereszt kombinációja, a csillagok száma itt eltérő, és biztonságosan nem határozható meg. A Latimer címer vörös mezőben szintén arany kereszt, csillagok azonban nem szerepelnek. Nem lehet véletlen, hogy a normann hódítók, miután ranghoz és földhöz jutottak az új területeken tekintélyes szász családok címereihez nagyon hasonlítókat választottak maguknak, ezzel is növelve saját tekintélyüket, és hangsúlyozva kapcsolódásukat. Továbbá az angol Audley család címere, amely vörös mezőben arany csat (fret) található ellentettje a normann Verdun család címerének, ahol arany mezőben látható vörös csat. Utolsó példaként érdemes megemlíteni az normann Arundel és Lumley famíliák címerpárhuzamát. Ugyan a mezők színe

⁷ BRAULT G. J.: *Eight Thirteenth-Century Rolls of Arms in Franche and Anglo-Norman Blazon*, Pennsylvania State University Press, Pennsylvania, 1973 9.p. (Továbbiakban: Brault,1973.)

⁸ uő. 11. p.

⁹ uo.

¹⁰ Bárány, 2011. 24. p.

¹¹ uo.

¹² http://domesday.pase.ac.uk/?SearchField_1=normalisedName&Text_1=roger+bigod&TenantType_1=&SearchField_2=&Text_2=&grouping=&sizeGroup=Default&q=1&tab=tbl&col=c1 letöltés ideje: 2012. 12. 29.

eltérő mégis ilyen korai időkben a címerábra azonossága kapcsolatot sejtet. Mindkét család címerén rigó szerepel, amely a későbbiekben papagájja alakul.

A Camden-tekercs

A 13. századi tekerceket két nagy csoportra lehet osztani. Az első csoportba tartoznak azok, amelyek csak a címerek leírásait tartalmazzák, a második pedig azok, ahol képekkel is illusztrálják a címerleírásokat. Az előbbihez tartozik a Walford-tekercs, utóbbihoz a Camden.

A Camden-tekercs 1279-80-ban készült, egyik legkorábbi ránk maradt címertekercs. Ma a londoni British Museumban őrzik. Az előlő oldalán 270 gyönyörűen megfestett pajzs található 45 sorban, rajta a címerrel, alatta a viselőjének nevével, vagy titulussal. A hátoldalán 185 címerleírás olvasható ófrancia nyelven. A következőkben saját fordításom olvasható.

A Camden tekercs első 17 tétele uralkodói címerleírás, valamint a 94. feljegyzés is az.

- 1., Jeruzsálem: Ezüst mezőben, egy arany kereszt, és arany keresztelők¹³ (5.k.)
- 2., Róma császára: Ez arany mezőben egy kétfejű fekete sassal¹⁴ (6.k.)
- 3., Spanyol király: Ez ezüst és vörös, lépő (oroszlán) ezüstben, két torony vörösben¹⁵ (Kasztília és Leon negyedelt címere) (7.k.)
- 4., Német császár: Ez egy sas¹⁶
- 5., Francia király: Ez kék mezőben arany lilom¹⁷ (8.k.)
- 6., Aragónia királya: Ez arany és vörös cölöpök¹⁸ (9.k.)
- 7., Anglia királya: Ez vörös mezőben, három arany leopárd¹⁹ (10.k.)
- 8., Szicília királya: Ez kék mezőben, arany lilom, vörös tornagallér²⁰ (11.k.)
- 9., Skócia: -²¹

¹³ À escu de argent, a un croiz de or, crusale de orò

¹⁴ porte l'escu d'or a un egle de deus testes de sable

¹⁵ porte argent et gules é rampans en l'argent, et deus tores é en le goules

¹⁶ é a un egle

¹⁷ l'escu de azur florett de or

¹⁸ l'escu pale d'or et de goules

¹⁹ l'escu de goules, od treis leopards d'or

²⁰ l'escu de azure florette d'or, a un label de gules

²¹ a leírás kiszakadt

10., Navarra királya: Ákék és vörös mezőre osztott, jobb felén arany Navarra-lánc²², egy ezüst harántpólya, két arany harántcsíkkal²³ (12.k.)

11., Ciprus királya: Ákék mezőben, három arany pajzs²⁴ (13.k.)

12., Csehek/Betlehem királya: Ákék mezőben, három ezüst bárka²⁵ (14.k.)

13., Griffonie királya: Ákék mezőben, egy arany griff²⁶ (15.k.)

14., Norvégia királya: Vörös mezőben, egy arany oroszlán, egy ezüst fejszével²⁷ (16.k.)

15., Armenia királya: Hermelines mezőben, egy vörös kereszt, egy arany koronával²⁸ (17.k.)

16., Dánia királya: Vörös mezőben, három arany fejsze²⁹ (18.k.)

17., Man királya: Vörös mezőben, három páncélozott láb³⁰ (19.k.)

18., Szent Edward: Ákék mezőben egy aranykereszt négy arany rigó/madár³¹ 20.k.)

19/94., Magyar király: Vörös mezőben, egy arany lépő oroszlán³² (21.k.)

A tekercsben szereplő leírások rövidek. Nagyon tömörek, részleteket nem tartalmaznak. A mező színe, a mesteralak és egyéb elemek színei szerepelnek bennük, azonban a mesteralakok számmeghatározásán kívül nem írja le, hogy a címer más motívumaiból hány szerepel. Jó példa erre rögtön az első címer, Jeruzsálem címer leírása, továbbá az elhelyezkedésükre sem szól. Ebből gondolhatjuk, hogy mindenki számára világos volt, hogy milyen címerrel van szó, valamint a címerek sem voltak a korban annyira bonyolultak, hogy szükséges legyen a részletek leírása. Itt persze felmerül a kérdés, hogy nem azért ilyen szűkszavú-e a leírás, mert a kép úgyszólván ott van a hátoldalon, és a képeket többen is értik, mint a francia szöveget. A válasz egyértelműen nem. A képeket nem tartalmazó tekercsek is ilyen szűkszavúak, valamint ezeket olyanok forgatták, akik tudtak írni-olvasni. Az uralkodói címerekre kifejezetten jellemző, hogy tömör a leírásuk, mivel ezek sok egyéb címernél egyszerűbbek, vagyis koraiak. Kimondhatjuk, minél egyszerűbb egy címer annál korábban keletkezett. Ahogy fogytak a két, ritkábban háromszínű címerkombinációk, és a

²² éremküllő

²³ l'escu parte de azure et de goutes, od demy charbocle d'or, a un bende d'argent, od deus cotices d'or

²⁴ l'escu de azur, od teris targes d'or

²⁵ l'escu de azur od treis barges d'argent

²⁶ l'escu de azur, od un griffun d'or

²⁷ l'escu de goutes, a un leun rampant de or, od une hache d'argent

²⁸ l'escu de ermine a un croiz de goutes od un corone d'or (fiktív)

²⁹ l'escu de goutes, od treis haches d'or

³⁰ l'escu de gules, a treis iambes armez

³¹ l'escu de azur, od une croiz d'or, a quatre merloz d'or

³² l'escu de gules, a un leun rampant d'or

divatos címerábrák (oroszlán, hal, rigó, sas, griff stb.), és mesteralakok, úgy kellett kiegészíteni őket, hogy egyediek legyenek, és betölthessék szerepüket, azonosítsák a viselőjüket. A címerek tömörségének nem lehet magyarázata az, hogy a heraldok ezeket a tekercseket maguknak készítették segédletként, mivel ezek ekkoriban fontos jogi dokumentumok voltak, amelyeket folyamatosan birtokolni és napra készen kellett tartani. A francia nyelvhasználatot magyarázza, hogy a kor jogi nyelve is a francia volt. Woodbine véleménye szerint a normann hódítók által a szigetországban is a francia lett az udvar és a jog hivatalos nyelve, viszont nem honosodott meg a nép köznapi használatában, így hosszútávon kizárólag udvari és jogi környezetben használták.³³ Azt, hogy jogi dokumentumok voltak, bizonyítja az egységes nyelvezetre való törekvés, illetve a fent leírt francia nyelvhasználat. Nyilvánvalóan egy kialakulási folyamat kezdetén nem beszélhetünk teljes egységességről, vagy betartott szabályszerűségről, de az igény, és a szükségesség kimutatható. Megfelelő nyelvi bázist biztosított ehhez a francia irodalmi és jogi nyelv, amelynek szóhasználatát átvették. Ez magyarázza a 13. század során született tekercsek nyelvválasztását, tehát az angol nyelv ekkor még alkalmatlan volt arra, hogy jogi használatú heraldikai dokumentációt lehessen írni rajta. A nagyszámú tekercs-összeállítások oka, hogy elkerüljék a duplikátumokat valamint, hogy tudják követni a címeregyesítéseket, legyen szó rokoni vagy házassági kapcsolatáról.

A Camden- és a Herald-tekercs egymáshoz való viszonya

A két tekercs között valószínűsíthető a kapcsolat. Ezt nem csupán az elemek több tekercsben való megléte, hanem a téves leírások vagy azok valamilyen variánsának több címertekercsben való megjelenése is bizonyítja. Vagyis a hibás vagy fiktív címerek és azok leírásai szerepelnek. Ilyen például a Camden-tekercs, amely véleményem szerint kapcsolatban áll a Herald-tekercssel. Nem csupán időbeli közelségük, hanem szerkezetük hasonlósága miatt is, valamint ebbéli véleményemet erősíti az a tény is, hogy a Herald-tekercs is elsősorban festett képekhez rendeli hozzá a leírásokat.

³³ WOODBINE E. G.: *The Language of English Law*, In: *Speculum* vol. 18. No. 4. 1943. 397-398. p.

A tekercek elemenkénti megfeleltetése

Jelmagyarázat: D: Camden-tekercs HE: Herald-tekercs 1: Egyezik 2: Eltér

D1-HE2 1, D2-HE3 1, D3-HE10 2 (+H13), D4-HE5 1, D5-HE8 1, D6-HE22 1, D7-HE9 1, D9-HE12 1, D10-HE11 1, D11-HE26 1, D12-HE18 1, D13-HE16 1, D14-HE20 1 /21 2, D15-HE15 1, D16-HE17 1, D17-HE7 1, D18-HE23 1, D19-HE31 1, D20-HE30 1, D21-HE34 1, D22-HE35 1, D27-HE39 1, D28-HE27 1, D29-HE46 1, D30-HE58 2, D31-HE79 1, D33-HE66/405 1, D35-HE63 1, D37-HE42 1, D38-HE107 1, D39-HE91 1, D40-HE220 1, D41-HE122 1, D42-HE112 1, D49-HE76 1, D55-HE167 1, D56-HE28 2, D63-HE131 1, D65-HE113 1, D66-HE170 1, D67-HE164 1, D68-HE93 1, D69-HE110 1, D70-HE163 1, D71-HE74 1, D77-HE401 1, D78-HE162 1, D79-HE126 1, D81-HE156 1, D82-HE106 1, D85-HE96 1, D88-HE71 2, D90-HE141 1, D93-HE227 1, D94-HE14 1, D95-HE125 1, D96-HE178 1, D101-HE161 1, D102-HE65 1, D105-HE160 1, D106-HE139 1, D107-HE116 1, D109-HE102 1, D110-HE95 1, D111-HE94 1, D112-HE184 1, D113-HE105 1, D114-HE127 1, D115-HE43 1, D116-HE209 1, D117-HE85 1, D118-HE115 1, D119-HE123 1, D120-HE248 1, D121-HE149 1, D122-HE118 1, D124-HE124 1, D125-HE132 1, D127-HE121 1, D128-HE165 1, D129-HE143 1, D130-HE120 1, D131-HE117 1, D132-HE597 1, D133-HE56 1, D135-HE98 1, D136-HE103 1, D137-HE47 1, D139-HE104 1, D140-HE152 1, D141-HE153 1, D142-HE54 1, D143-HE93 1, D144-HE90 1, D145-HE119 1, D146-HE51 1, D147-HE100 1, D148-HE109 1, D149-HE129 1, D151-HE247 1, D152-HE49 1, D153-HE260 1, D155-HE159 1, D156-HE150 1, D157-HE183 1, D158-HE157 1, D161-HE147 1, D162-HE199 1, D163-HE92 1, D164-HE240 1, D165-HE144 1, D166-HE130 1, D167-HE202 1, D168-HE188 1, D169-HE231 1, D171-HE203 1, D172-HE134 1, D173-HE137 1, D175-HE135 1, D176-HE253 1, D178-HE86 1, D179-HE89 1, D180-HE194 1, D182-HE236 1, D183-HE101 ?, D189-HE207 1, D190-HE206 1, D192-HE151 1, D196-HE136 1, D197-HE133 1, D198-HE140 1, D199-HE224 1, D200-HE252 1, D201-HE218 1, D202-HE235 1, D204-HE234 1, D205-HE214 1, D206-HE249 1, D209-HE232 1, D211-HE228 1, D212-HE198 1, D213-HE251 1, D214-HE59 1, D215-HE210 1, D217-HE265 1, D219-HE48 1, D221-HE44 1, D223-HE208 1, D225-HE212 1, D236-HE80 1, D238-HE88 2, D240-HE81 1, D254-HE229 1, D255-HE251 1, D266-HE87 1.

Elemzés

Mindkettő uralkodók címerleírásaival kezd, többnyire ugyanazok szerepelnek bennük, a Herald néhány címerrel bővebb. Valószínűsíthető, hogy a Camden-tekercs készítője felhasználta a Heraldot munkája során. Mivel már fentebb említettem, hogy a Camden nem teljes, 270 címerből csupán 185 kép kapott leírást a hátlayan, míg a Herald esetében minden kép rendelkezik leírással. A 19. század végén látott napvilágot James Greenstreet angol heraldikus és genealógus műve, amelyben leírja, hogy szerinte a pajzsok és a hozzájuk tartozó leírások nem egykorúak, hanem 7-8 évvel későbbiek.³⁴

Érdekes a leírt uralkodói címerek sorrendje minden tekercsben, illetve, hogy a magyar címer melyikben milyen helyet foglal el. Továbbá maga a címerleírás is érdekes kérdéseket vet fel. Vajon hogyan lehetséges, hogy 1279-80, illetve 1275-80 körül keletkezett címerleírásokon olyan magyar királyi címer van leírva, és megfestve, amely a tárgyalt század elején csupán pár évig volt használatban? (22.k.) Az oroszán hivatalos magyar királyi jelvényként először Imre 1202-es oklevélének függőpecsétjén tűnik fel.³⁵ Itt nyolcszor vágott pajzson kilenc oroszán látható lépő testhelyzetben. Később II. András kizárólag királyként használja a vágásos-orozslános képet, (23.k.) szlavón hercegi dénárjain csak vágások szerepelnek. Az András által használt aranypecsétben nem kilenc, hanem hét oroszán látható a vágásokban, hasonló még az 1220-as kettős viaszpecsétjének oroszlanos-vágásos ábrázolása.³⁶ Az állatok számát tekintve eltér az utolsó pecsét, amelyen ismét kilenc oroszán látható, majd 1235 után végleg eltűnnek az állatok a magyar királyi címerből.³⁷

A Herald-tekercsben a 14. helyen áll a magyar címerleírás, a Camdenben a 94-en. A leírások között szembeötlő különbség van. Az előbbiben **A**vörös mezőben egy arany lépő oroszán kékkel felfegyverkezve szerepel, utóbbiban a már fentebb leírt vörös mezőben arany lépő oroszán, tehát itt a nyakpánt és színes karmok eltűnnek. Véleményem szerint ennek az a magyarázata, hogy a tekercek születése előtt létezett egy orális hagyomány, amelyet kiegészített az elszórt képi ismeret. Tehát a korai heroldok számára nem állt rendelkezésre semmiféle összeírás, annak látnunk kéne a nyomait a tekercekben. Mivel csak néhány tekercs között mutatható ki összefüggés, és ezek egymástól különálló csoportokat alkotnak, így valószínűsíthető a szóbeliség a 13. század második fele és a normann hódítás

³⁴ GREENSTREET J.: *The Original Camden Roll of Arms*, In: *Journals of the British Archeological Association*, 38 1882. 309-328. p. (Továbbiakban: Greenstreet, 1882.)

³⁵ BERTÉNYI: *Kis magyar címertan*, Gondolat, Bp. 1983. 70.p.

³⁶ BERTÉNYI: *Magyar címertan*, Osisis Kiadó, Bp. 2003. 65.p.

³⁷ uo.

között. Ebben a hagyományban élhetett a 13. század végén is a század eleji magyar királyi címer.³⁸ A Camden készítette vélhetően csak a Vörös mezőben arany oroszlán leírást ismerte, ezért tette be. A kései elhelyezkedése azonban bizonytalanságra utal. A mindkét tekercsben szereplő királyi címerek közül egy sincs ilyen hátul a forrástekercsben. A Camden szerzője kihagyta az uralkodói címerek közül, mivel nem volt biztos a kék nyakpántban, és csak később illesztette be, távol az uralkodóktól. Hasonló a két tekercsben a dán királyi címer téves leírása. Ebben az esetben nyilvánvalóan már a Herald-tekercs készítette sem ismerte a dán címet, és egy korábbi, hibásan elterjedt ismeretet vettek alapul, amely a norvég királyi címer egyik elemét emelte a dán király pajzsára. Minden bizonnyal a földrajzi és kulturális közelség a magyarázat erre. A tekercsbe való bekerülés oka pedig, hogy a század elején Dánia befolyása igen megnőtt IV. Knut uralma alatt. Továbbá a korai orális hagyományra utal a következetes tévedés. Ugyanis Dániának nem volt Vörös mezőben három arany fejsze címere, ahogyan azt a tekercsek hozzák. Már IV. Knut ránc maradt pecsétjén is (24.k.), a ma is használt címer látható, a három lépő oroszlánnal. Ez a legkorábbi dán címeres forrás, amely fennmaradt.³⁹ VII. Erik 1398-as pecsétjén (25.k.) látható először, hogy egyáltalán bármiféle függőlegesen lépő oroszlán megjelenne fejszével a kezében. Erik IV. Valdemár ifjabb lányától, Ingeborgtól született unokája, írt I. Margit dán királynő, IV. Valdemár lánya adoptálta, és 1388-ban a norvég trónon is örököseül jelölte ki. Tényleges hatalmat 1412-től, Margit halála után gyakorolt.⁴⁰

Érdekes, hogy mindkét tekercs a *rampant* szót használja, amely a függőleges lépést jelenti a korai címerleírásoknál, míg a *passant* az oroszlán vagy leopárd természetes, négy lábon történő lépését. Valamint a Herald és a Camden összeállítója is különbséget tesz oroszlán és leopárd között. Az angol királyi címer mesteralakjai leopárdok, amelyek cselekvéséről nem szól a leírás. Később azonban a 22. tételnél braunschweigi herceg címerében szereplő két oroszlán lépésére a *passant* szót használja, amelyeknek ábrázolása megegyezik az angol király leopárdjaival. Tehát az angol királyi címerleírásnál nem volt szükség a *passant* szó leírására, mert annyira ismert volt, hogy fölösleges lett volna. A kevésbé ismert braunschweigi hercegnél azonban indokolt volt, hogy pontosan meg legyen határozva a mesteralak cselekvése és ne lehessen félreérteni, és két függőlegesen lépő

³⁸ 13. századi angol-magyar kapcsolatokról: BÁRÁNY A., LASZLOVSZKY J., PAPP Zs.,: *Angol-magyar kapcsolatok a középkorban I.* Attraktor, Máriabesenyő, 2008. 201-302. p.

³⁹ PETERSEN, H.: *Danske Kongelige Sigiller samt Sonderjydske Hertugers og andre til danmark knyttede fyrsters sigiller 1085-1559*, Bianco Lunos Bogtrykkeri, København, 1917.

⁴⁰ *Magyar nagylexikon VII. (Edi Fe)*. Főszerk. Rostás Sándor, Szilávik Tamás. Budapest: Magyar Nagylexikon. 1998. 438. p.

oroszlánt a pajzsára helyezni. Viszont Imre és II. András oroszlánjai természetesen lépők, vagyis vízszintesen helyezkednek el. A *rampant* szó tehát nem a megfelelő kifejezés. Vajon miért használhatta a készítő mégis a *rampant*-t, nem pedig a *passant*-t? Minden bizonnyal azért, mert a fent említett orális hagyomány nem a francia jogi nyelv műszavait használta a címerek leírásakor, hanem a köznapi nyelvet és szókincset. Így, amikor a készítők elérkeztek a magyar uralkodó címeréhez, és a korábbi, szóbeli ismereteiket kellett papírra vetni, a lépő oroszlánra is annak sokkal gyakoribb volta miatt is a *rampant*-t használták, nem pedig a *passant*-t. Ez is erősíti azt a nézetemet, hogy nem voltak pontos ismereteik a magyar címert illetően, ami pedig volt nekik, az az 1270-es évek végére régen elavulttá vált már. Megfigyelhetők, hogy amennyiben olyan uralkodói címert ír le, ami szerinte közismert, még annyira sem részletezi, mint a többit. Ide tartozik a már említett angol címer mellett vagy a Man-szigetek vörös mezőben triszkelion motívuma.

Érdekes kérdéseket vet fel még a 11-es és 12-es leírás is. Elsőként azt érdemes körüljárni, hogy a 12. tétel kinek a címerleírása. Le Rey de Bealm[e] vajon milyen területet és kit takar. A tekercs 16. századi másolója, Robert Kimbey, Betlehemmel azonosította a Bealme helységnevet. Greenstreet szerint azonban tévedett, és nem Betlehemet takarja a szó.⁴¹ Tanulmánya indexében Bohémiával azonosítja. Megvizsgálva azonban II. Vencel pecsétjeit és pénzeit nem találtam olyan tételt, amelyen bármiféle csónak szerepelne, kizárólag a kétfarkú lépő oroszlán motívuma található rajtuk (26.k.). A Herald tekercsen is ugyanígy szerepel a tétel. Hasonló a helyzet a fölötté szereplő Ciprus királya elemnél is. A tekercs keletkezésekor Cipruson az Lusignan-Antiochiai-ház volt hatalmon, akik 1267-ben III. Hugó uralkodásával felváltották az első Lusignan-dinasztiát. A Camdenben Ákék mezőben három arany pajzsó szerepel. A Herald tekercsben azonban helyesen szerepel a leírás és a hozzá tartozó titulus, ez azonban még a Lusignanok címerét hozza (27.k.). Abban Áizenkétszer vágott kék-ezüst sávzásban vörös oroszlán arany koronával szerepel, ami meg is felel a valóságnak. A Herald készítője nem volt tehát tisztában a címer megváltozásával. A Camden összeállítója tudhatta, hogy dinasztiaváltás történt, így nem másolta le automatikusan a Lusignanok címerét, hanem Ákitalált egy újat. Vajon honnan vette az ötletet? A fölötté szereplő Bealme címerrel való tagadhatatlan hasonlóságra hívja fel a figyelmet Brault.⁴² Mindkettő kék mezőben, három motívumot tartalmaz, valamint érdekessége, hogy a 11. leírásában a *targes* szó (pajzs) szerepel, a 12. esetében *barges* (bárka). A 13. századi scriptorok a b és a t betűt

⁴¹ Greenstreet, 1882. 311. p.

⁴² Brault, 1997. 115. p.

összekeverhették.⁴³ Így valószínű, hogy átvételről van szó. Amennyiben Bohémiát akarta leírni a készítő, hasonlóan járt el, mint a dán címernél. Fikció, a különbség az, hogy ez esetben semmiféle földrajzi és kulturális közelség nem ad magyarázatot a bárka szimbólum választására. Ezért a csehek címerével való azonosítást nem tartom valószínűnek. II. Vencel és a csehek címerét ismerniük kellett. Noël Denholm-Young, angol történész véleményét tartom követendőnek, amely szerint Betlehemet takarja a Bealme kifejezés. Továbbá szerintem a beemelés, illetve pont a ciprusi uralkodó címerleírása után való szerepeltetés oka az, hogy a ciprusi uralkodók jeruzsálemi uralkodását hivatott jelezni és megerősíteni.

Izgalmas kérdések elé állítja a kutatót a Camden-tekercs 13. fiktív eleme, amely megtalálható szintén téves leírásban a Herald-tekercs 16. tételeként. Ez is a párhuzamukat bizonyítja. A Camden-tekercs elemzésének végén utaltam az abban szereplő 13. tétel által felvetett izgalmas kérdésekre. Az ott olvasható leírás szerint a viselő Griffonie királya, címere pedig egy griffmadár. Egyértelmű az összecsengés a viselő és a címerábra hangalakja között. A címer leírása azonban hibás, amennyiben figyelembe vesszük a Walford-tekercs uralkodói leírásai között szereplő tételeket is ld. C21 Cl13 Cd30i. Azok ismerete alapján a legnagyobb bizonyossággal jelenthetjük ki, hogy a Camden- és Herald-tekercsben szereplő griffmadár egy fikció. Ennek egyik oka lehet a fent leírt összecsengés, és az alapján egy névcímer megalkotása, amelyet valószínűbbnek tartok, de meg kell említeni a wyvern motívumot is. Ez egy a Brit-szigeteken elterjedt mitikus szárnyas kétlábú sárkányszerű lény. (28.k.) Nem elképzelhetetlen, hogy a kétlábú szárnyas gyíkszerű motívumot összemosta a Herald készítője egy griffmadárral, a Camden-tekercs szerzője pedig átvette azt. A címer viselője Llywelyn ap Gruffydd.⁴⁴ Felmerül azonban a kérdés, hogy I. Edward korában hogyan lehetséges, hogy Angliában nem ismerték Wales vezetőjének címerét. Erre választ azonban soha nem kaphatunk. A címer másik változatának részletes vizsgálati eredményeit a Walford-tekercsben való szereplése okán később tárgyalom.

A Walford-tekercs

A Walford-tekercsnek ma három változatát ismerjük. Két külön csoportra oszthatjuk az ismert változatokat. Az egyik egy 1607-ből ránk maradt másolat. Ennek a változatnak a mai közmegállapodással a jele C. A másik változat pedig John Leyland 16. századi költő és antikvárius gyűjtésében maradt meg. Az ezen munkában fennmaradt címerleírások első

⁴³ Brault, 1997. 115. p.

⁴⁴ LLOYD J. E.: History of Wales I-II. Longmans, Green and Co. New York, Bombay, Calcutta, 1911, 1912. 716-764. p.

kiadása 1705-ben történt. Az ekkor közzétett tekercs mai jelölése a *Cl*. A harmadik változat szintén Leyland munkásságából való leírások egy 16. századi másolata, amelyet valószínűsíthetően Bartholomew Butler készített, aki Ulster címerkirálya volt 1552-1566 között. Ennek a változatnak a jele *Cd*.

A *C* másolat első újkori kiadása Weston S. Walford nevéhez fűződik. A neves angol történész 1864-ben jelentette meg a címerleírásokat,⁴⁵ akkor még *The Copy of a very ancient Roll, made, as may be supposed, in the tyme of K. H.* 3. címmel. A címadása a másik csoport egyik változatát ismertető, korábbi kiadású *Cl*,⁴⁶ a John Leyland nevéhez köthető *Collectanae Lelandi* címadását követi,⁴⁷ amelyben *The Copy of an ould Roule of Armes* címet viseli a közreadott címerleírás. Ez a vizsgált tekercs első ismert kiadása. Az *Aspilogia* sorozatban megjelent tekercskiadás a *Cl*-t követi. A készítés ideje Walford, Wagner és London szerint is 1275 körülre tehető.⁴⁸

A következőkben tárgyalt tekercs szintén uralkodói címerek leírásával kezdi a felsorolást, képeket nem tartalmaz, valamint érdekessége, hogy a Camdenhez hasonlóan szerepelteti a magyar uralkodói címert. A tekercsvariánsok elemzésére az uralkodói leírások ismertetése után térek ki.

A *C* változat uralkodói címerei francia nyelvről saját fordításban

- 1., Német császár: arany mezőben egy kétfejű sas⁴⁹
- 2., Konstantinápoly császára: vörös mezőben arany kereszt a négy negyedben négy arany bizánci (lepény) a negyedekben kereszték⁵⁰ (29.k)
- 3., Német király: arany mezőben egy fekete sas⁵¹ (30.k.)
- 4., Angol király: vörös mezőben három arany leopárd⁵²
- 5., Francia király: kék mező arany liliomokkal behintve⁵³

⁴⁵ WALFORD S. W.: *Three Rolls of Arms of the Latter Part of the Thirteenth Century together with an Index of Names and an Alphabetic Ordinary of the Coats*, Archeologia vol. 39. J. B. Nicholas and Sons, London, 1864.

⁴⁶ első kiadása 1715-ben

⁴⁷ Joannis Lelandi *Antiquarii de Rebus Britannicis Collectanae cum Thomae Hearnii Praefatione Notis et Indice* I., London, 1715.

⁴⁸ WAGNER, Sir A. R.: *Aspilogia II: Rolls of Arms Henry III*, Harleian Society 114, Oxford, 1957.

⁴⁹ d'or ung egle espany ove deux testes sable

⁵⁰ gules crusuly d'or un crois passant d'or a quatre rondells d'or in les quatre quarters et in chescun rondell un crois

⁵¹ d'or un egle displayé sable

⁵² gules a trois leopard d'or

6., Spanyol király: négyelt, a vörös negyedben egy arany kastély, az ezüstben egy bíbor lépő oroslán⁵⁴

7., Aragónia királya: arany és vörös cölöpök⁵⁵

8., Szicília királya: kék mező, arany liliomokkal bevetve vörös tornagallérral⁵⁶

9., Navarra királya: vörös mezőben arany Navarra-lánc (éremküllő)⁵⁷

10., Csehek királya: ezüst mezőben fekete oroslán arany koronával, csavart farokkal⁵⁸ (31.k)

11., Skócia királya: arany mezőben egy lépő oroslán⁵⁹ vörös rámban liliomok⁶⁰ (32.k.)

12., Magyar király: arany mező ragyogó három kék lépő oroslánnal⁶¹ (33.k.)

13., Ciprus királya: zöld mezőben bizánci és egy arany kereszt⁶² (34.k.)

14., Armenia királya: arany mezőben vörös lépő oroslán fogazott vörös ráma⁶³ (35.k.)

15., Dánia királya: arany mezőben vörös bika⁶⁴ (36.k.)

16., Norvégia királya: vörös mezőben egy arany felszerszámozott ló⁶⁵ (37.k.)

17., Man királya: vörös mezőben három hajlított férfiláb⁶⁶

18., Portugália királya: vörös mező bevetve arany tornyokkal és kék tornagallér⁶⁷ (38.k.)

21., Llewellyn ap Griffith: arany és vörös négyelésben négy oroslán⁶⁸ (40.k.)

A CI változat uralkodói címerei francia nyelvről saját fordításban:

1., Német császár: arany mezőben fekete sas két fejvel⁶⁹

⁵³ d'azur semé de floter d'or

⁵⁴ escartillé de gules un chateau or et d'argent un lion rampant purpur

⁵⁵ paly d'or et de gules

⁵⁶ d'azur poudré a florets d'or un labell gules

⁵⁷ gules un carbuncle d'or

⁵⁸ d'argent un lion sable couronné d'or un crois sur l'espall

⁵⁹ Az oroslán színe vörös, a leírásban azonban nem szerepel.

⁶⁰ d'or un lion rampant et un borde floretté de gules

⁶¹ d'or estenzelé a trois leons passans d'azur

⁶² vert besantee un crois passant d'or

⁶³ d'or un lion rampant gules un border gules indente

⁶⁴ d'or un beauff gules

⁶⁵ gules un chivall d'or sellé

⁶⁶ gules a trois jambes armés argent

⁶⁷ gules poudre turells d'or un labell d'azur

⁶⁸ escartellé d'or et gules quatre leons de l'un et l'autre

- 2., Francia király: kék mező arany liliomokkal behintve⁷⁰
- 3., Angol király: vörös mezőben három arany leopárd⁷¹
- 4., Spanyol király: vörös és arany négyelés a vörös negyedekben két arany kastély, az ezüst negyedekben két kék oroslán⁷²
- 5., Szicília királya: kék mező, arany liliomokkal bevetve vörös tornagallérral⁷³
- 6., Navarra királya: vörös mezőben arany Navarra-lánc (éremküllő)⁷⁴
- 7., Kasztília királya: vörös mezőben egy arany kastély⁷⁵ (.k.)
- 8., Német király: arany mezőben egy fekete sas⁷⁶
- 9., Aragónia királya: arany és vörös cölöpök⁷⁷
- 10., Csehek királya: ezüst mezőben fekete oroslán arany koronával, keresztezett kettős farokkal⁷⁸
- 11., Magyar király: arany mező ragyogó három kék lépő oroslánnal⁷⁹
- 12., Konstantinápoly császára: vörös mezőben arany kereszt a négy negyedben négy arany bizánci (lepény) a negyedekben keresztek⁸⁰
- 13., Llewelin ab Griffon: arany és vörös négyelésben leopárdok⁸¹
- 14., Akko⁸² királya: ezüst mező bevetve arany keresztekkel és egy arany jeruzsálemi kereszt⁸³
- 15., Skócia királya: arany mezőben egy vörös oroslán vörös rámában liliomok⁸⁴

⁶⁹ de or a un egle neyr a deus testes

⁷⁰ de asur poudré a flurette de or

⁷¹ de gpules a treys leparde de or

⁷² esquartilé de argent e de goule a deus chastelle de or en les quarter de goules, a deus liunceus dâzure en les quarters de argent

⁷³ dâzure poudré a florettes de or a un lambeu de goules

⁷⁴ de goules a un charbucle de or besancé

⁷⁵ de goules a un chastel de or

⁷⁶ de or a un egle de sable

⁷⁷ palé de or e de goule

⁷⁸ de argent a un lion de sable coroné de or a un croyz dōr sur lōspaule

⁷⁹ de or estenzelé a treis leuns passanz dâzure

⁸⁰ de goule poudré a crosyle dōr a un croyz dōr passaunt a quatre roundeles dōr en quatre quarteres e e en chekun roundelle un croysille

⁸¹ esquartilé dōr a de goules a leparz de lâin e lâautre

⁸² Jeruzsálem

⁸³ dârgent poudré a croysille dōr a une croyz dōr bylletté

- 16., Ciprus királya: zöld mezőben vörös bizánci(!) arany kereszttel⁸⁵
- 17., Norvégia királya: vörös mezőben egy arany felszerszámozott ló⁸⁶
- 18., Dánia királya: arany mezőben vörös bika⁸⁷
- 19., Man királya: vörös mezőben három hajlított férfiláb stb.⁸⁸
- 20., Armenia királya: arany mezőben vörös lépő oroslán fogazott vörös ráma⁸⁹
- 126., Portugália királya: vörös mezőbevetve arany tornyokkal és kék tornagallér⁹⁰

A Cd változat uralkodói címerei francia nyelvű saját fordításban:

- 1., Német császár: arany mezőben egy kétfejű fekete sas⁹¹
- 2., Francia király: kék mező arany liliomokkal behintve⁹²
- 3., Angol király: vörös mezőben három arany leopárd⁹³
- 4., Spanyol király: vörös mezőben egy arany kastély, Leoné⁹⁴ ezüst mezőben egy bíbor oroslán⁹⁵
- 5., Szicília királya: kék mező, arany liliomokkal bevetve vörös tornagallérral⁹⁶
- 6., Navarra királya: vörös mezőben arany Navarra-lánc (éremküllő)⁹⁷
- 7., Kasztília királya: vörös mezőben arany kastély⁹⁸
- 8., Német király: arany mezőben egy fekete sas⁹⁹
- 9., Aragónia királya: arany mező vörös cölöpökkel nyolc részre osztva¹⁰⁰

⁸⁴ d'or a un lion de goule a un bordure d'or flurette de goules

⁸⁵ de vert besanté de goule a un croiz d'or passant

⁸⁶ de goule a un cheval d'or sellé

⁸⁷ d'or a un beuf de goule

⁸⁸ de goule a treys gambes armés o tutte le quisses et en chekun cornere seyt une pee

⁸⁹ d'or a un liun rampant de goule a un bordure de goule endenté

⁹⁰ de goule poudré a turelle d'or a une labeu d'azur

⁹¹ or a un egle a une teste sable

⁹² azur semé fleur de lis or

⁹³ de goules treys leopards or

⁹⁴ a szó aláhúzza a kéziratban

⁹⁵ de gules un chasteaus d'or, pour Lion d'argent un lion de pourple

⁹⁶ azur semé or de lis or a labeal gules

⁹⁷ de gules a un scharbucle or bezancé

⁹⁸ gules a chastel or

⁹⁹ or a un egle sable

10., Csehek királya: ezüst mezőben fekete oroslán arany koronával, keresztezett kettős farokkal¹⁰¹

11., Magyar király: arany mezőragyogó három kék koronás lépő oroslánnal (33/b.k.)¹⁰²

29., Konstantinápoly császára: vörös mezőben arany kereszt a négy negyedben négy arany bizánci (lepény) a negyedekben keresztek¹⁰³

30., Lewelyn ab Griffyn: arany és vörös négyelésben leopárdok¹⁰⁴

31., Akko királya: ezüst mezőbevetve arany keresztekkel és egy arany jeruzsálemi kereszt¹⁰⁵

32., Skócia királya: arany mezőben egy vörös oroslán vörös rámban liliumok¹⁰⁶

33., Ciprus királya: zöld mezőben vörös bizánci(!) arany kereszttel¹⁰⁷

34., Norvégia királya: vörös mezőben egy arany felszerszámozott ló¹⁰⁸

35., Dánia királya: arany mezőben vörös bika¹⁰⁹

36., Man királya: vörös mezőben három páncélozott férfiláb, mindegyik a többihez illeszkedik, mindegyiken sarkantyú¹¹⁰

37., Armenia királya: arany mezőben vörös lépő oroslán fogazott vörös ráma¹¹¹

137., Portugália királya: vörös mezőbevetve arany tornyokkal és kék tornagallér¹¹²

¹⁰⁰ palé d'or e de gules uit pieces

¹⁰¹ d'argent a ung lion de sable corone or a une crosse or sur l'esspaule

¹⁰² de or estenzelé de gules a treys lions passanz coronés

¹⁰³ de gules poudré a crosyle d'or a ung croiz or passant a quatre besannts in quatre quarteres in cheschun besannt ung croslylle gules

¹⁰⁴ esquartlé d'or et de gules a liepard e l'ung in l'autre

¹⁰⁵ d'argent poudré a croysille d'or a une croiz d'or billeté

¹⁰⁶ d'or a un lion de gules a une bordur d'or floretté gules

¹⁰⁷ de verte besannté de gules une croiz d'or passant

¹⁰⁸ de gules a une shavall d'or sellé

¹⁰⁹ d'or a unebeuff de gules

¹¹⁰ de gules a treys gambes armés o tute les quisses chekune quysse joynte a autre et en schekune cornere seyt un pee

¹¹¹ d'or a ue lion rampant de gules a une bourdoure de gules endentit

¹¹² de gules poudré a turetes d'or a une labeu azur

Elemzés

A Walford és a Camden-Herald tekercspáros között nem mutatható ki semmiféle rokonság. A Walford teljesen függetlenül született. Ezt mutatja a Camden tekercsben szereplő és fent elemzett 12. tétel is, a fiktív cseh/betlehemi címer, amelyet pontosan hoz a Walford 10. leírása (pontos cseh címer). Továbbá olyan leírások is szerepelnek a Walfordban, amelyek a Camden-Heraldban nem. Így, bár közel egyidejűek, mégis egymástól teljesen elkülöníthető tekercsekről beszélhetünk. Közös vonásuk mégis az, hogy mindkét behatóbban vizsgált forrásanyagban megtalálható a magyar uralkodói címer leírása. A tekercsben szereplő magyar címer sehol sem tűnik fel magyar heraldikai forrásokban. Ami mégis szembeesik, az az oroszánok megléte itt is. Vajon hogyan lehetséges, hogy akárhányszor szerepel a magyar uralkodói címer korai angol heraldikai forrásokban kivétel nélkül az oroszán szimbólum is megtalálható a leírásokban, illetve az arany mező szintén állandó. Kimutatható valamiféle kapcsolat egyéb címerekkel, amelyeket szerepeltet a szerző? Ha igen, akkor azok fiktívek vagy valóságok? Milyen összefüggések és hasonlóságok mutathatók ki a leírások között? Milyen ellentmondások fedezhetők fel a tekercseken belül és a tekercsek között? A következőkben ezekre a kérdésekre keresem a választ a Walford-tekercs három ismert változatát megvizsgálva. A magyar uralkodói címerleírások problémája összefügg a dán, illetve annak kapcsán a norvég címerrel. A dán címer a C-ben a 15. a norvég a 16. helyen szerepel a CI-ben a 17. és 18. helyeken a Cd-ben pedig a 34. illetve a 35. helyen. A két címer ebben a tekercsben is hasonlóan tűnik fel. Mindkettő az arany és a vörös színek kombinációja, mindkettőn egy címerábra szerepel, a dánon egy bika, a norvégon egy felszerszámozott ló. A két címerkép hasonlósága tagadhatatlan. Amíg a dán címerről határozottan kijelenthetjük, hogy fiktív, addig a norvég ló alakos címer létezett. A tekercs keletkezésekor VI. Törvényhozó Magnus (1263-1280)¹¹³ pecsétjén¹¹⁴ egy ugró felszerszámozott ló látható lovaggal a hátán (41.k.). Elődei pecsétjein is megtalálható a motívum, a legkorábbról ránk maradt norvég szfragisztikai emléken.¹¹⁵ Az első ilyen pecsét Skule Bårdsson nevéhez köthető, aki IV. Öreg Haakonnal szemben volt ellenkirály. Az ő 1225-ös pecsétövedékein látható, hogy a kettős pecsét egyik felén egy ugró ló szerepel, a maradványok másik felén, pedig az 1280-tól használt, és mai napig Norvégia hivatalos címereként megjelenő oroszán (42.k.). Ezen

¹¹³ BRINCHMANN CHR: *Norske Konge-Sigiller og andre Fryste-Sigiller fra Middelalderen*, Kristiana det Millingske Bogtrykkeri, 1924. 5. p. (Továbbiakban: Brinchmann, 1924.)

¹¹⁴ uR. 48. p.

¹¹⁵ uR. 42. p.

azonban fejszét még nem ábrázolnak. II. PapgyŰlölŰ Erik lesz majd az, aki pajzsára emeli a fejszét tartó lépŰ oroszlánt.¹¹⁶ (43.k.)

A készítŰ, tehát ha nem is pontosan, de ismerte a norvég királyi címert. Hallhatott róla, mivel a címerábrát pontosan írja le. A nyeregben űlŰ lovagot nem említi, de figyelembe véve a korabeli címerleírások pontatlanságát, és a fentebb kifejtett szabályszerŰségek hiányát feltételezhetjük, hogy a felszerszámozott szó igen tág jelentéssel bírva, de magába foglalja a lószerszámon kívül a lovagot is. A színek hitelessége, mivel nem láthatóak a pecséteken, nehezen ítéletŰ meg. Figyelembe véve azonban, hogy minden korabeli forrás, amelyben szerepel a norvég királyi címer az arany és vörös színek kombinációját hozzák, amelyet a mai napig megtartottak az uralkodók, azt elfogadhatónak tartom. Érdekes továbbá, hogy a *C* és *Cl* két másolat esetében az elsŰ leírások egyikeként szerepel mindkettŰ, még a harmadik változatban az uralkodói címereket megtűri a készítŰ, és a 12. tételtŰl a 28-kal bezárólag nem királyi címereket közöl, hanem, mint ahogy azt a saját átírásomban közöltem is, ű megtartva a másoló számozását ű azokat a 29. leírástól folytatja. A második szakasznak nevezhetŰ egységben szerepel Dánia és Norvégia címere. Itt kell bevonni a kutatásba a magyar címert. A mindhárom másolatban közös elemek az arany mezŰ és a három kék lépŰ oroszlán. Dr. Paul Adam-Even hívja fel a figyelmet ű erre Brault is hivatkozik¹¹⁷ ű a hasonlóságra a valódi dán címerrel, amelynek pontos leírása arany mezŰ beszűrva szívekkel és három kék lépŰ oroszlán koronával. A *C* és *Cl* változatokban a koronát nem említik, minden bizonnyal egy az egyben másolták a legkorábbi, számunkra elveszett forrásról, amely elŰszűr mosta össze a két címert. A 13. század második felében a nagy földrajzi távolságok magyarázatot adnak az ilyen fokú tévedésekre. Az eredeti készítŰje pedig a korban bevett szokást alkalmazta a dán címer leírásakor: pontos ismeretek híján stilizálva, de a norvég címert másolta. Nem tudhatjuk, hogy a másoló tisztában volt-e a valódi dán címerrel a 16. század közepén és a 17. század elején, illetve, még ha ismerte is pontosan a koronás kék oroszlános címert, felfigyelt-e a hasonlóságra. A *Cd* jelzetŰ tekercs készítŰje azonban észrevette, hogy az arany mezŰben három lépŰ kék oroszlán fejérŰl hiányzik a korona, és kiegészítette az ismereteivel. Nem említi azonban a korona színét, míg a sokkal ismertebb, és pontosan leírt cseh címernél leírja, hogy az oroszlán arany koronát visel. Tudhatta- e Butler, hogy a magyar királyi címer nem a leírtnak megfelelŰ? A válasz igen, tudhatta. Azt azonban nem ismerte, hogy 1275-ben milyen magyar uralkodói címer volt használatban, így észrevéve a nagyfokú párhuzamot a két ország

¹¹⁶ Brinchmann, 1924. 49. p.

¹¹⁷ Brault, 1973. 55. p.

címere között a magyar címet pontosította a dán alapján. A dán címet, ugyanazon okból, amiért a magyart sem helyesen javította, megtartotta fiktív formájában, a norvég címer párjaként. Éppen ezért, amikor az oroszlanok cselekvését vizsgáljuk, *í* lépnek *í* nem azért szerepel a *passant* szó a leírásban, és nem *rampant*, mert a készítő pontosabb ismeretekkel bírt volna, mint Camden készítője, hanem mert a Walford-tekerics összeállítója összemosta a kezdetektől a dán címerrel a magyart. Ugyanis, ha pontosan ismerte volna a magyar uralkodói szimbólumot, a leírásban inkább a színek lettek volna pontosabbak, mivel a színek helyes megadása előbbre való, mint az, hogy a két közel azonos lépést jelentő szó közül melyiket választja az összeállító. Itt ismét meg kell említeni az orális hagyományt, amelynek keretei között ez a keveredés létrejöhetett. További kérdéseket vet fel, hogy miért hagyja abba a magyar címer után az uralkodói leírásokat. Elképzelhetetlennek tartom, hogy bármiféle fontossági sorrend játszott volna szerepet, mivel Jeruzsálem címere is hátrébb került, ami ezt az egy helyet leszámítva mindig előkelő helyet foglal el a felsorolásokban.

További észrevételem, hogy Ciprus és Konstantinápoly címere szintén párhuzamot mutat. Ciprus címere azonban éppúgy, miként a Camden-tekericsben, itt is problémás, kérdéseket vet fel, illetve a *Cl* és *Cd* másolatokban egyértelműen antiheraldikus leírások szerepelnek, amelyek szintén összefüggnek a Konstantinápolyi Latin Császárság címerével. Előként vizsgáljuk meg a három kéziratban szereplő Ciprus leírásokat. A címer leírása a *C* jelölésű tekercsen zöld mezőben bizánciak és egy arany kereszt. Ez egy fiktív címer, Ciprus soha nem rendelkezett hasonlóval, de a leírás heraldikai szempontból helyes. A bizánciak számát azonban nem adja meg. Az alább megvizsgált párhuzam alapján feltételezhetjük, hogy számuk négy lehetett. (saját rekonstrukció 34.k.) A *Cl* és *Cd* másolatokban ellenben az szerepel, hogy zöld mezőben vörös bizánciak, és egy arany kereszt. A vörös bizánci leírás azonban nem állja meg a helyét, mivel a bizánci szó kizárólag fém mázú lepényt jelölhet,¹¹⁸ ekkor még leginkább aranyat. Konstantinápoly császáranak címerleírásakor szintén a bizánciak leírását kell görccs alá venni. A szerző ugyanis nem használja a bizánci terminust a négy negyed mindegyikében szereplő arany lepényekre, hanem részletesen leírja a szakszó elhagyásával (ld. címerfordítások *C* 2, *Cl* 12, *Cd* 29). A másolatok készítői felfigyelhettek a párhuzamra, és a dán-magyar keveredési mintát követve a színjelölés hiányát pótolandó átvették a konstantinápolyi címer egyik színét. Kérdéses továbbá, hogy a tekerics készítője Konstantinápoly leírásánál miért nem, és Ciprusnál miért használja a terminust. Minden bizonnyal olyan fokú pontosságra törekedett *í* bizonyosságát hangsúlyozandó *í*, hogy a fent

¹¹⁸ PASTOUREAU, M.: *Traité d'Héraldique*, Picard éditeur, 1979. 100-102. p.

elemzett leírás mellett döntött. A készítő a keresztre szintén ugyanazt a kifejezést használja mindkét címer esetén.¹¹⁹ Az eredeti összeállító csupán részben értesült arról, hogy mi zajlik Európa közel-keleti és dél-keleti régióiban az 1270-es és 80-as években. A hatalmi viszonyok és dinasztikus összefonódások pontos ismeretének hiányában, a konstantinápolyi címet alapul véve alkotott egy ciprusit.

Másik hasonlóan problémás címer a portugál (C18, Cl 126, Cd 137.). A 13. század második felében használt valódi címer leírása: ezüst mezőben kereszt alakban öt kék színű kispajzs bennük bizánciak, vörös rámában arany kastélyok (44.k). A tekercsben szereplő címer azonban csak színeiben és a kastély/torony motívum szerepeltetésében felel meg a valódi címernek, valamint egy, í a valódi királyi címerben sosem szereplő elem, í tornagallér leírását olvashatjuk. A kastélyokat III. Alfonz kasztíliai mintára emelte be az 1250-es évek elején a pajzsába, felesége Kasztília Beatrix nyomán. A *label* feltűnik a királyné és hercegi méltóságúak címerén,¹²⁰ portugál uralkodó azonban sosem használta. Az öt álló kékszínű kispajzsot a leírás nem említi. Valószínűsíthető, hogy ez valóban így szerepelt az eredeti leírásban is, és a készítő, mint a fent tárgyalt esetekben, tájékozatlansága okán készített a valóságnak csupán félig megfelelő leírást. A portugál uralkodói címer ezen új kastélyos változata közel 30 éve volt használatban. A tekercs összeállítója értesülhetett az 50-es évek körüli újításról, és a friss elemet kizárólagosnak gondolva a korábbi elemeket teljesen kizárta. A tornagallér pajzsra helyezése pedig lehet, hogy a későbbi másolók kiegészítése, a saját ismeretei alapján, hiányolva a kék elemet. Jóllehet a kék szín szerepeltetése indokolt, a tornagallér pedig gyakori mesteralak a 13. században. Furcsaság, hogy a Cl és Cd kéziratokon a másoló a 126. illetve a 137. helyre helyezi a leírást, távol a többi uralkodói címertől. Azt azonban kijelenthetjük, hogy a portugál címer esetében is bizonytalan ismeretekkel rendelkezett a készítő, de ellentétben a Wlford-tekercsben és változataiban közölt magyar címerrel, í amely akkor már közel 50 éve használaton kívül volt í, viszonylagos jól értesültségről beszélhetünk. A magyar címer változásait még a portugál címer alakulásának mértékében sem követték a készítő.

Érdekes kérdéseket vet fel a Camden-tekercsben szintén problémás, és fentebb már érintett walesi Llywelyn ap Gruffydd címere. Azon kívül, amely furcsaságra már korábban felhívtam a figyelmet, hogy I. Edward uralkodása alatt épp a földrajzilag legközelebb eső

¹¹⁹ croiz passant

¹²⁰ Eduardo, Guimarães hercege (1515-1540), Ferdinand, Viseu hercege (1433-1470)

terület vezetőjének címerét nem ismerik pontosan a tekercsek készítői, problémásak a Walford-tekercs variánsaiban szereplő címerábra leírások is. A C változatban négy oroslán szerepel vörös és arany négyelésben. A Cl és Cd variánsokban megegyezik a leírás, azokban leopárdok szerepelnek. A számuk nincs meghatározva. Figyelembe véve a C jelölésű tekercset, illetve azt, hogy a pozíciójuk meghatározása mindháromban azonos (l'un et l'autre), határozottan feltételezhetjük, hogy szintén négy leopádról van szó. A vörös és arany négyelésű címer a walesi királyság, Gwynedd és az uralkodóház címere. A Cl és Cd másolatokban szereplő leopárdok feltételezése annak lehet az oka, hogy a két címerábra összemosódott, megkülönböztetésük nehézkes. Valamint a Gwynedd címerén szereplő oroslán helyzetének leírására is *passant* szó lenne az alkalmas, amely a leopárd ábrákra is jellemző. A másolatok készítői saját tudásuk alapján megváltoztatták a címerábrát.

Összegzés

A normann hódítás jelei nagyon korai időktől kezdve kimutathatóak a heraldikában is. A hűbéri-rokoni viszonyok kifejezése a kezdetektől nyomon követhető. Ezen kívül fontos tény, hogy az udvar, a jog és ebből fakadóan a címerleírások hivatalos nyelve is a francia lett. Az egységességre való törekvés jele az éppen akkor kialakuló terminusok variánsainak megléte. Következetlenség és tömörség jellemzi a leírásokat. Ilyen logikátlanság mentén használja a *passant* és *rampant* szót, valamint az oroslán és a leopárd közötti különbségtétele is ellentmondásos. Egyik legkorábbi címertekercsünk a Camden-tekercs, amely az 1270-es évek legvégén született. Vele egykorú, de befejezettsége miatt bizonyíthatóan korábbi a Herald tekercs. Szerkezetük hasonlósága és a hibás vagy fiktív címerleírások egyezése miatt véleményem szerint a Camden-tekercs készítője a Herald-tekercset vette alapul munkája elkészítésekor. A címerek tételes összegyűjtése és leírása előtt véleményem szerint létezett egy hangsúlyos orális hagyomány. Ennek az orális hagyománynak a bizonyítékai a magyar királyi címer különböző leírásai, illetve a hibás ábrázolások. Ez a korábbi hagyomány az oka a Ciprus illetve Betlehem címere körüli vitáknak, valamint a fiktív dán címernek is. A Walford-tekercs uralkodói címerleírásai között szintén találunk fiktív vagy nem teljesen helyes leírásokat. Jellemző, hogy a készítő szórányos ismeretekkel bírt az Európa különböző térségeiben zajló eseményekkel kapcsolatban. Ezen pontatlan vagy elavult ismeretek mentén hívott életre nem létező címereket, úgy, hogy egy általa az adott térségből ismert címerpajzsot alakított át pusztán a földrajzi közelségük okán. Vizsgálataim alapján

ez bevett szokás volt a hiányos címerismereteik pótlására. Ehhez a tárgyrészhez kapcsolódik a Konstantinápoly és Ciprus címere mentén felmerülő terminushasználati probléma: amikor roppant nagyfokú pontosságra törekszik a tekercskészítő egy bonyolultabb címer ismertetésekor, indokolatlanul elhagyja a terminus technicust. Kimutathatók a 13. század végére megkövesedett címerismereti hagyományok, így magyar címer is, illetve fiktív címerpárhuzamok. Ilyen a dán és a norvég pajzsképek összemosása. Jellemző, hogy a 14-15. századi másolók átalakították, vagy kiegészítették az eredeti forrásban szereplő leírásokat saját ismereteik alapján, valamint, hogy addigra teljesen összemosódott is a már is a kezdetektől nehezen különválasztható orosz lán és leopárd kép.

BIBLIOGRÁFIA

Bárány Attila, Laszlovszky József, Papp Zsuzsanna: Angol-magyar kapcsolatok a középkorban I-II., Attraktor, Máriabesenyő, 2008.

Bárány Attila: A normann hódítástól a Magna Cartáig, Attraktor, Máriabesenyő, 2011.

Bertényi Iván: Kis magyar címertan, Gondolat, Bp. 1983.

Bertényi Iván: Magyar címertan, Osisis Kiadó, Bp. 2003.

Birch, Walter de Gray: Catalogue of Seals in the Department of Manuscripts in the British Museum, London. 6 vols. Printed by Order of the Trustees, 1887-1900.

Brault, Gerard J.: Early Blazon, Heraldic terminology in the twelfth and thirteenth centuries with special reference to arthurian heraldry, The Boydell Press, Great Britain, 1997.

Brault, Gerard. J.: Eight Thirteenth-Century Rolls of Arms in France and Anglo-Norman Blazon, Pennsylvania State University Press, Pennsylvania, 1973.

Brinchmann, Christopher: Norske Konge-Sigiller og andre Fryste-Sigiller fra Middelalderen, Kristiana det Millingske Bogtrykkeri, 1924.

Burke, Sir Bernard: The General Armory of England, Ireland, Scotland and Wales, London, 1884.

Charvátová, Kateřina: Václav II. Král český a polský, Vyděhrad, 2007.

Domesday Book:

http://domesday.pase.ac.uk/?SearchField_1=normalisedName&Text_1=roger+bigod&TenantType_1=&SearchField_2=&Text_2=&grouping=&sizeGroup=Default&qr=1&tab=tbl&col=c
1 (letöltés ideje: 2012. 12. 29.)

Douglas, C. David: The Norman Achievement 1050-1100, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, 1969.

- Filip, Vok Václav: Einführung in die Heraldik. Historische Grundwissenschaften in Einzeldarstellungen III, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2000.
- Fox-Davies, Arthur C.: A Complete Guide to Heraldry, T. C. & E. C. Jack, London, Edinburgh, 1909.
- Friar, Stephen: Heraldry, For the Local Historian and Genealogist, History Handbooks, Sutton Publishing, Gloucestershire, 1992.
- Greestreet, James: The Original Camden Roll of Arm. In: Journals of the British Archeological Association, 38. 1882.
- Joannis Lelandi Antiquarii de Rebus Britannicis Collectianae cum Thomae Hearnii Praefaratione Notis et Indice I., London, 1715
- Európa ezer éve - A középkor I-II, szerk.: Klaniczay Gábor I-II. Osiris, Bp., 2005.
- Lloyd, John Edward: History of Wales I-II. Longmans, Green and Co. New York, Bombay, Calcutta, 1911, 1912
- Magyar nagylexikon VII., (Edi Fe). főszerk. Rostás Sándor, Szlávik Tamás. Budapest: Magyar Nagylexikon. 1998.
- Matthew Paris: Life of St Edward the Confessor <http://cudl.lib.cam.ac.uk/view/MS-EE-00003-00059/1> (letöltés ideje: 2013. 01. 04.)
- Nicolas H. Nicholas Esq.: A Roll of Arms of the Reign of Edward the Second, William Pickering, London, 1829.
- Parker, James & Gough, Henry: A Glossary of Terms Used in Heraldry, 1894. www.heraldsnet.org/saitou/parker (letöltés ideje: 2013. 01.01.)
- Pastoureau, Michel: Traité d'Héraldique, Picard éditeur, 1979.
- Petersen, Henry: Danske Kongelige Sigiller samt Sonderjydske Hertugers og andre til danmark knyttede fyrsters sigiller 1085-1559, Bianco Lunos Bogtrykkeri, Kopenhagen, 1917.
- Rychner, Jean: La chanson de geste, essai sur l'art épique des jongleurs, Genova, Lille, 1955.
- Sokop, Brigitte: Stammtafeln Europäischer Herrscherhäuser I-II, Böhlau Verlag, Wien, 1989.

Sousa, António Caetano de: *Historia Genealogica da Casa Real Portuguesa I.*, Offerecida a Elrey D. Joao V., Lisboa, 1785.

Speculum 1966. vol. 41. no. 2. 318-320 Brault's review: N. Denholm-Young: *History and Heraldry*.

Stanton, Frank: *Anglo-Saxon England*, Oxford University Press, Oxford, 2001.

Takács Imre: *Az árpád-házi királyok pecsétjei. Corpus Sigillorum Hungariae Medievalis I.* Magyar Országos Levéltár, Bp., 2012.

The Oxford History of Medieval Europe ed. Holmes George, Oxford University Press, Oxford, 1992.

Wagner, Sir Anthony Richard: *Aspilogia I: A Catalogue of English Mediaeval Rolls of Arms*, Harleian Society 100, Oxford, 1950.

Wagner, Sir Anthony Richard: *Aspilogia II: Rolls of Arms Henry III*, Harleian Society 114, Oxford, 1957.

Walford, S. Weston: *Three Rolls of Arms of the Latter Part of the Thirteenth Century together with an Index of Names and an Alphabetic Ordinary of the Coats*, *Archeologia* vol. 39. J. B. Nicholas and Sons, London, 1864.

Wood, Michael: *Anglia múltjának nyomában*, Alexandra, Bp. 2007.

Woodbine, E. George: *The Language of English Law*, *Speculum* vol. 18. No. 4. 1943.

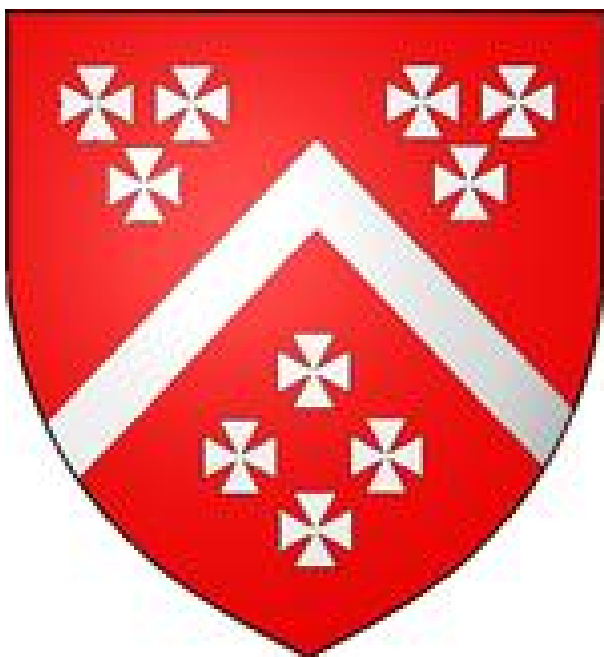
Melléklet

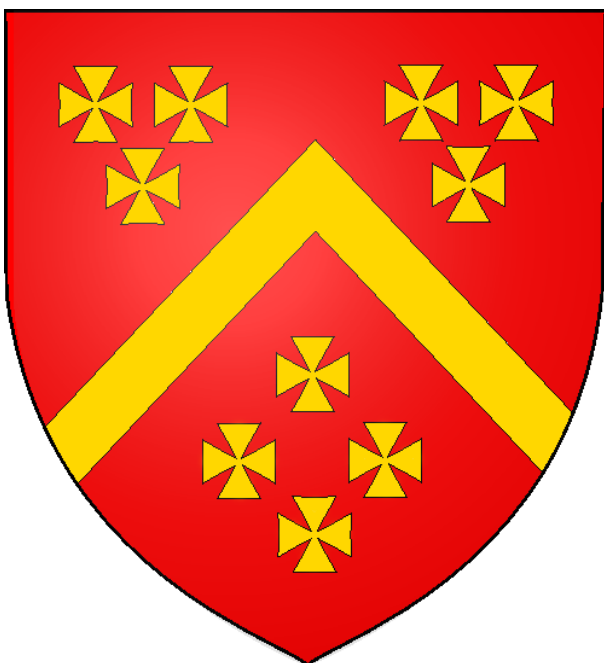
1., Matthew Paris: Life of St Edward the Confessor

2., Matthew Paris: Life of St Edward the Confessor

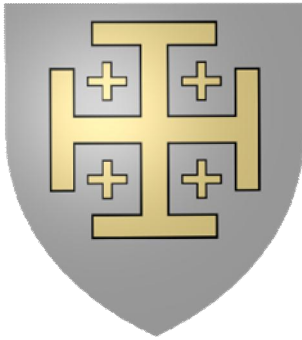

3., Berkeley címer

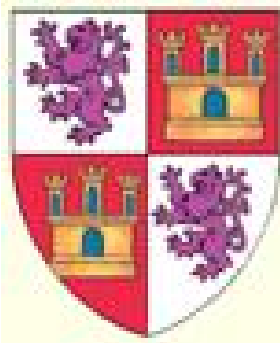
4., de Kyme címer

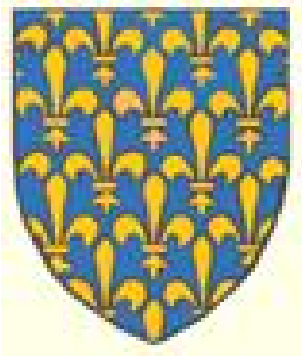
5., Jeruzsálem címere

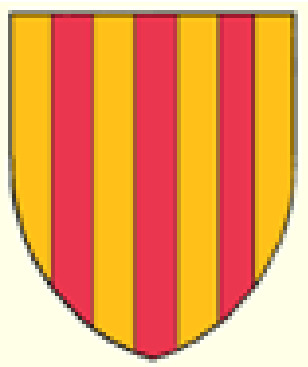
6., Német-római császár címere

7., Spanyol király címere

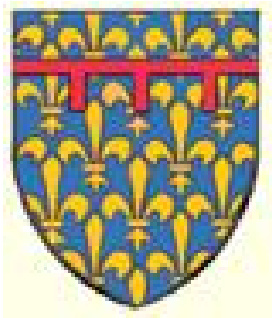
8., Francia király címere

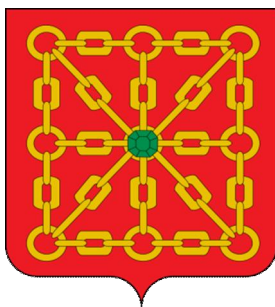
9., Aragónia királyának címere

10., Angol király címere

11., Szicília királyának címere

12., Navarra királyának címere

13., Ciprus királyának címere

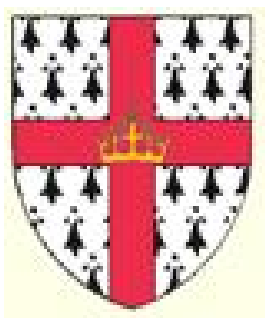
14., Cseh király címere

15., Griffonie királyi címere

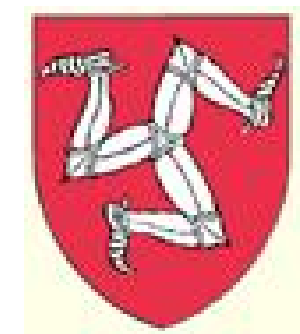
16., Norvégia királyának címere

17., Armenia királyának címere

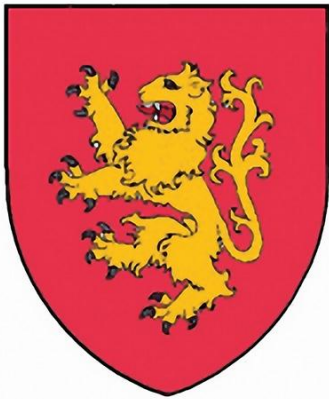
18., Dán királyi címer

19., Man királyának címere

20., Szent Edward címere

21., Magyar király címere

22., Imre 1202-es függőpecsétje

23., II. András függőpecsétje az Aranybullán

24., IV. Knut király pecsétje

25., VII. Erik királyi pecsétje

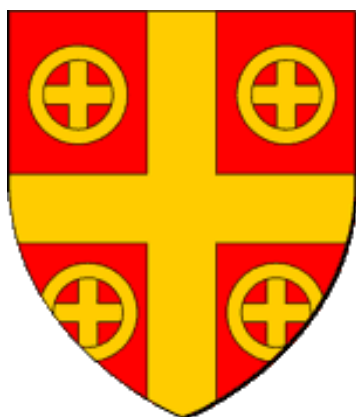
26., II. Vencel oroszlános pénzérméje

27., A Lusignan-ház ciprusi ágának címere

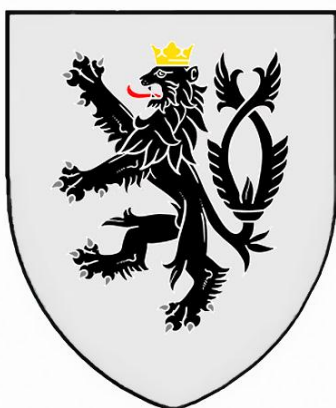
28., Wyvern

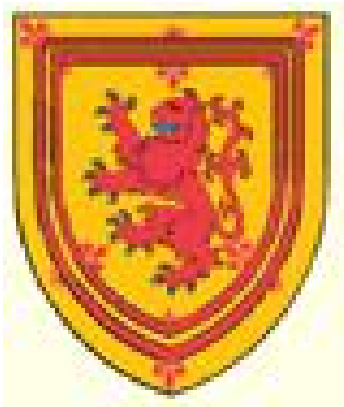
29., Konstantinápoly címere

30., Német király címere

31, Cseh király címere

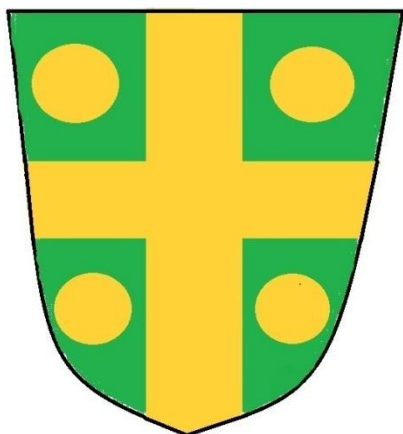
32., Skócia királyi címere

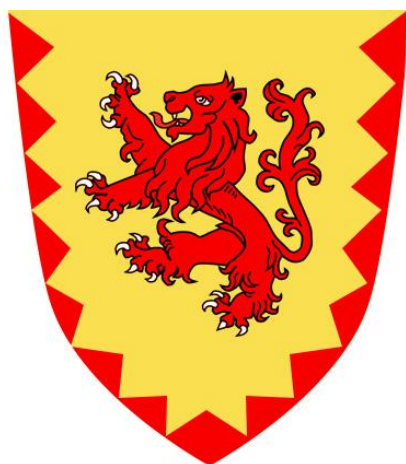
33., Magyar királyi címer

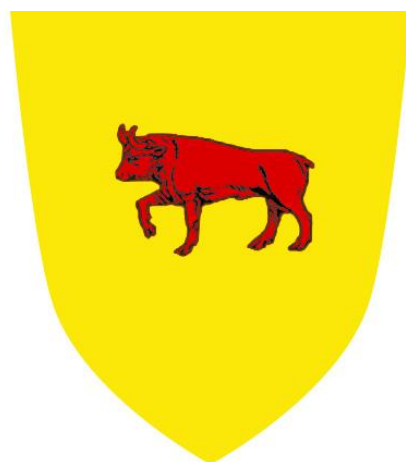
33/b., Magyar királyi címer

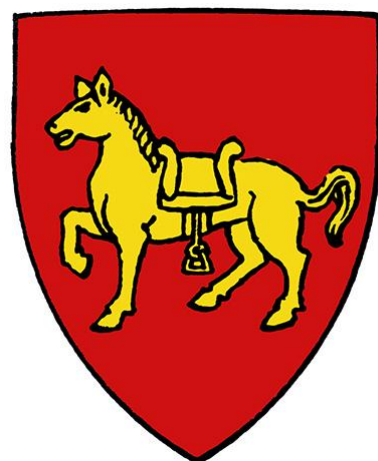
34., Ciprus királyi címere

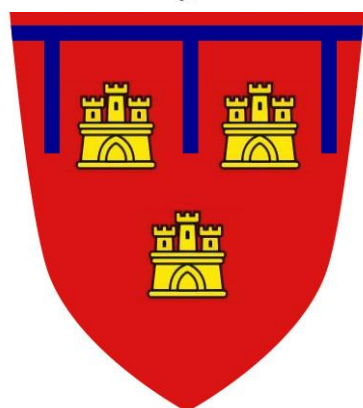
35., Armenia királyi címere

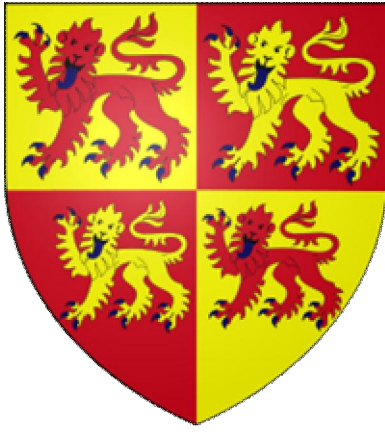
36., Dán királyi címer

37., Norvég királyi címer

38., Portugália királyi címere

40., Llewellyn ap Griffith címere

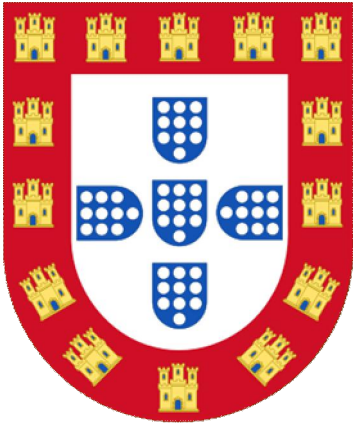
41. VI. Törvényhozó Magnus pecsétöredéke

42., Skule Bårdsson pecsétöredéke

43., II. Papgyll Erik pecsétje

44., Portugália királyi címere